INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI RANG KOMPONENTLI MAQOLLARNING STRUKTUR MODELLARI VA EKVIVALENT JUFTLIKLARDA ULARNING SAQLANISHI

Mengnarova Maftuna Toshboy qizi,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o‘qituvchisi
maftuna_mengnarova@tues.uz;
ORCID: 0009-0007-3563-1063

Annotatsiya. *Maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi rang komponentli maqollar qurilish modeli bo‘yicha tasniflangan: bir qismli, parallel va nosimmetrik ikki qismli modellar ajratilgan. O‘zbek maqollarida parallel qurilish keng tarqalgani, ingliz tilidagi maqollarda esa fikrni bitta ixcham gapda beruvchi bir qismli model ustunligi ko‘rsatilgan. Parallel qurilgan o‘zbek maqollari ingliz tilida rangli muqobilni kamroq topishi, ma’nosi mos juftliklarda ham qurilish modeli ko‘pincha farq qilishi aniqlangan. Natijalar maqol tarjimasida shaklni saqlash masalasiga tatbiq etilgan.*

Kalit so‘zlar: *maqol, rang komponenti, struktur model, parallelizm, ekvivalentlik, chog‘ishtirma tahlil, tarjima.*

СТРУКТУРНЫЕ МОДЕЛИ ПОСЛОВИЦ С ЦВЕТОВЫМ КОМПОНЕНТОМ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ СОХРАНЕНИЕ В ЭКВИВАЛЕНТНЫХ ПАРАХ

Аннотация. *В статье пословицы с цветовым компонентом на английском и узбекском языках классифицированы по структурной модели: выделены одночастная, параллельная и асимметричная двухчастная модели. Показано, что в узбекских пословицах широко распространено параллельное построение, тогда как в пословицах на английском языке преобладает одночастная модель, передающая мысль в одном кратком предложении. Установлено, что параллельные узбекские пословицы реже находят в английском языке соответствие с цветовым компонентом, а в парах, совпадающих по смыслу, структурная модель нередко различается. Результаты применены к проблеме сохранения формы при переводе пословиц.*

Ключевые слова: *пословица, цветовой компонент, структурная модель, параллелизм, эквивалентность, сопоставительный анализ, перевод.*

STRUCTURAL MODELS OF PROVERBS WITH COLOR COMPONENTS IN ENGLISH AND UZBEK AND THEIR PRESERVATION IN EQUIVALENT PAIRS

Abstract. *The article classifies English and Uzbek proverbs with a colour component by structural model: one-part, parallel and asymmetric two-part. It shows that parallel construction is widespread in Uzbek proverbs, whereas English-language proverbs are dominated by the one-part model, which expresses the idea in a single concise sentence. Parallel Uzbek proverbs are found to have English counterparts with a colour component less often, and even in pairs that match in meaning the structural model frequently differs. The results are applied to the problem of preserving form in proverb translation.*

Keywords: *proverb, colour component, structural model, parallelism, equivalence, contrastive analysis, translation.*

Kirish. Rang komponentli maqollarni qiyosiy o‘rganishda asosiy e’tibor odatda rang so‘zining ma’nosi va ramziy bahosiga qaratiladi: qora rang qayerda yomonlikni, qayerda oddiy tusni bildiradi, oq qachon ezgulik ramzi bo‘ladi. Biroq maqol – tugal gap, va u muayyan qurilish qolipiga ega. Qolip maqolning yodda saqlanishini, ohangi va qofiyasini belgilaydi hamda maqol boshqa tilga o‘girilganda nimalar yo‘qolishini oldindan ko‘rsatadi. Ikki tildagi ma’nosi bir xil maqollarning shakli farq qilishi mumkinmi, bu farq muntazammi va u maqolning ikkinchi tilda muqobil topishiga ta’sir qiladimi – bu savollar rang komponentli maqollar misolida maxsus o‘rganilmagan.

Maqolaning maqsadi – ingliz va o‘zbek tillaridagi rang komponentli maqollarning struktur modellarini aniqlash, ularni ikki til bo‘yicha solishtirish va ekvivalent juftliklarda struktur model qay darajada saqlanishini ko‘rsatish.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maqolning tuzilishi paremiologiyada uzoq vaqtdan beri o‘rganiladi. A.Dandes maqolni kamida bitta “tavsiflovchi unsur”dan – mavzu va u haqdagi hukmdan – iborat birlik deb ta’riflagan va maqollarni qarama-qarshilikka qurilgan hamda qurilmagan turlarga ajratgan [1].

G.L.Permyakov maqollarni ular ifodalaydigan mantiqiy munosabat turiga koʻra tasniflagan va maqollarning struktur tipologiyasini ishlab chiqqan [2]. N.Norrik ingliz maqollarining maʼno hosil qilish yoʻllarini tahlil qilib, maqolning semantik tuzilishini uning shakli bilan bogʻliq holda koʻrib chiqqan [3]. P.Gʻjibek maqolni semiotik va semantik jihatdan tavsiflagan [4]. Oʻzbek tilshunosligida maqollarning struktur xususiyatlari muayyan tushunchaga oid maqollar misolida oʻrganilgan; xususan, O.P.Uralova ingliz va oʻzbek tillaridagi "oila" bosh leksemali maqollarning semantikasi bilan birga tuzilishini ham tahlil qilgan [5]. Oʻzbek maqollaridagi rang soʻzining metafora, antiteza va epitet kabi stilistik figuralar tarkibidagi vazifasini avvalgi ishimizda koʻrib chiqqan edik [15]; mazkur maqolada esa eʼtibor maqolning qurilish modeliga, uni ikki til boʻyicha qiyoslashga va modelning muqobillikka taʼsiriga qaratiladi. Tarjimashunoslikda maqol tarjimasida shakl yoʻqotilishi va uni kompensatsiya qilish masalasi M.Beyker ishida yoritilgan [6]. Biroq rang komponentli maqollarda qurilish modeli bilan ekvivalentlik oʻrtasidagi bogʻliqlik alohida tekshirilmagan.

Tadqiqot materiali bosma paremiografik manbalardan yalpi tanlash yoʻli bilan olingan oʻzbek [7; 14] va ingliz tilidagi [8–13] rang komponentli maqollardan iborat. Har bir birlikka uch struktur modeldan biri belgilandi. *Bir qismli model* – maqol bitta kesim markaziga ega va ikki teng qismga ajralmaydi; "A – B" koʻrinishidagi tenglashtiruvchi qurilmalar va bir gap ichida ikki rangni qarama-qarshi qoʻyuvchi maqollar ham shu modelga kiritildi. *Parallel model* – maqol ikki (baʼzan undan ortiq) qismdan iborat boʻlib, qismlar bir xil sintaktik qolipda takrorlanadi; ikkinchi qismi ellipsis bilan qisqargan maqollar ham shu yerga kiradi. Parallel modelda rang soʻzining oʻrni alohida belgilandi: u har ikki qismda keladimi yoki faqat bittasida. *Nosimmetrik ikki qismli model* – qismlar turli qolipda boʻlib, shart va natija, toʻsiqsizlik yoki zidlik munosabati bilan bogʻlanadi. Ekvivalentlik toʻrt darajada belgilandi: toʻliq ekvivalent, rangli qisman ekvivalent, rangsiz funksional muqobil va ekvivalentsiz birlik. Ikki tildagi muqobil maqollar juftlikka birlashtirilib, ularning qurilish modellari solishtirildi.

Natijalar va muhokama. *Struktur modellar ikki tilda.* Uchala model ham ikki tilda uchraydi, lekin ularning faolligi turlicha (1-jadval).

1-jadval.

Rang komponentli maqollarning struktur modellari

Model	Oʻzbek tilida	Ingliz tilida
Bir qismli	Koʻngli qoradan pes yaxshi; Koʻngli qoraning yuzi qora	Every bean has its black; The devil is not as black as he is painted
Parallel (rang soʻzi ikki qismda)	Qora tovuq qaqillaydi, oq tovuq shaqillaydi; Qassobga oq qoʻy ham bir, qora qoʻy ham bir	Speech is silver, silence is golden
Parallel (rang soʻzi bir qismda)	Asli qora oqarmas, asli buzuq tuzalmas; Oʻrik oʻrikni koʻrib ola boʻladi, odam odamni koʻrib balo boʻladi	kam uchraydi
Nosimmetrik ikki qismli	Xon qoshida qorang boʻlsa, qora kemang qirda yurar	If you are hunting for a red deer then ignore the hares

Ikki til oʻrtasidagi asosiy farq parallel qurilishda koʻrinadi. Oʻzbek maqollarida ikki qismning bir xil qolipda takrorlanishi juda keng tarqalgan; ingliz tilidagi maqollarda esa fikr koʻpincha bitta ixcham gapda, bitta obraz orqali beriladi: *Every bean has its black* [8]; *The devil is not as black as he is painted* [11]. Oʻzbek tilida ham bunday maqollar bor ("Koʻngli qoradan pes yaxshi" [7, 66-b.]), biroq ular parallel maqollardan kam. Nosimmetrik ikki qismli model, yaʼni shart, toʻsiqsizlik yoki zidlikka asoslangan qurilish, ikki tilda deyarli bir xil darajada faol: "Xon qoshida qorang boʻlsa, qora kemang qirda yurar" [7, 414-b.]; *If you are hunting for a red deer then ignore the hares* [13, 72-p.]. Demak, ikki til maqollarini struktur jihatdan farqlovchi belgi qismlar sonining oʻzi emas, balki qismlarning bir xil qolipda takrorlanishidir.

Parallel qurilishning ikki koʻrinishi. Oʻzbek maqollarida rang soʻzi ikki xil yoʻl bilan parallelizmga qatnashadi. Birinchi koʻrinishda u har ikki qismda turib, parallelizm oʻqini tashkil etadi: qismlar rang boʻyicha qarama-qarshi qoʻyiladi yoki rang soʻzi takrorlanadi – "Qora tovuq qaqillaydi, oq tovuq shaqillaydi" [7, 192-b.]; "Qassobga oq qoʻy ham bir, qora qoʻy ham bir" [7, 395-b.]. Ikkinchi, koʻproq uchraydigan koʻrinishda rang soʻzi faqat bir qismda boʻladi, ikkinchi qism esa u bilan qofiyadosh yoki maʼnodosh boshqa obrazni yoxud ochiq hukmni beradi: "Asli qora oqarmas, asli buzuq tuzalmas" [7, 44-b.]; "Oʻrik oʻrikni koʻrib ola boʻladi, odam odamni koʻrib balo boʻladi" [7, 332-b.]. Keyingi misolda *ola* soʻzi *balo* bilan qofiya hosil qilib, maqolning tovush qurilishiga tayanch boʻladi; bunday hollarda rang soʻzi maʼno bilan birga shakl vazifasini ham bajaradi.

Ingliz tilidagi parallel maqollar nisbatan kam boʻlib, ularda rang soʻzi koʻpincha har ikki qismda keladi va asosan rang yoki tus qarama-qarshiligiga tayanadi: *Speech is silver, silence is golden* [11]; *Yellow's*

forsaken, and green's forsworn, but blue and red ought to be worn [10]; *Red sky at night, shepherd's delight; red sky in the morning, shepherd's warning* [11]. Shunday qilib, o'zbek maqolida parallelizm ko'pincha tovush va qofiya vositasi, ingliz tilidagi maqolda esa ko'proq rang zidlovining shakli hisoblanadi.

Struktur model va ekvivalentlik. Kuzatishlar struktur model maqolning ikkinchi tilda muqobil topishiga ta'sir qilishini ko'rsatdi. Bir qismli o'zbek maqollari ingliz tilida rangli muqobilni nisbatan ko'proq topadi: "Ko'ngli qoraning yuzi qora" [7, 66-b.] va *It's ill to put a blythe face on a black heart* [10] – ikkala maqol ham bitta hukmdan iborat va qora ko'ngil tashqi qiyofada bilinishini aytadi. Parallel qurilgan o'zbek maqollarining esa ko'pchiligi ingliz tilida muqobilga ega emas yoki faqat rangsiz muqobilga ega. Ingliz qismida bunday bog'liqlik kuzatilmaydi: muqobilning bor-yo'qligi ingliz tilidagi maqolning qurilishiga deyarli bog'liq emas. Bundan kelib chiqadiki, parallel qurilish o'zbek maqolining milliy o'ziga xosligini kuchaytiruvchi omillardan biri: qofiyali, ikki qismli obrazlar tizimi ingliz tilida kamdan kam tayyor muqobil topadi.

Ekvivalent juftliklarda struktur moslik. To'liq yoki rangli qisman ekvivalentlik bilan bog'langan juftliklar solishtirilganda, ularning taxminan yarmida ikki maqol bir xil modelga ega ekani ma'lum bo'ldi. To'liq ekvivalentlarda struktur moslik qisman ekvivalentlarga qaraganda ko'proq uchraydi, biroq ularda ham qurilish ko'pincha farq qiladi. Demak, ma'no va obraz yaqinligi struktur yaqinlikni kafolatlamaydi. Juftliklardagi asosiy holatlar 2-jadvalda ko'rsatilgan.

2-jadval.

Ekvivalent juftliklarda struktur modelning saqlanishi va o'zgarishi

Holat	O'zbek maqoli	Inglizcha muqobil
Parallel model saqlanadi	Kun qizarib botsa, qizingni uzat, tong qizarib otsa, tomingni tuzat	Red sky at night, shepherd's delight; red sky in the morning, shepherd's warning
Ochiq hukm tushib qoladi	Asli qora oqarmas, asli buzuq tuzalmas	Black will take no other hue
Ikki obraz bittaga birlashadi	Quyosh qoraymas, oltin zanglamas	Golden dishes will never turn black
Zidlov bir gapga sig'adi	Mullaning sallasi oq, yuragi – qora	Black souls wear white shirts
Bir qismli maqol ikki qismga ajraladi	Qora itning uyati oq itga tegar	The black dog gets the food; the white dog gets the blame

Eng muhim kuzatish parallel o'zbek maqollariga tegishli. Ularning inglizcha muqobili ham parallel qurilgan holat juda kam uchraydi; bunga "Kun qizarib botsa, qizingni uzat, tong qizarib otsa, tomingni tuzat" [7, 399-b.] va *Red sky at night, shepherd's delight; red sky in the morning, shepherd's warning* [11] juftligi misol bo'ladi – ikkalasi ham ob-havo belgisiga asoslangan va ikki qismga qurilgan. Odatda esa ikki qismli o'zbek maqoliga bir qismli inglizcha maqol mos keladi. Bunda uch xil o'zgarish kuzatiladi. Birinchidan, ikki qismdan faqat rangli obraz saqlanadi, ochiq hukm tushib qoladi: "Asli qora oqarmas, asli buzuq tuzalmas" [7, 44-b.] – *Black will take no other hue* [9]. Ikkinchidan, ikki obraz bitta obrazga birlashadi: "Quyosh qoraymas, oltin zanglamas" [7, 311-b.] – *Golden dishes will never turn black* [12]. Uchinchidan, ikki qismga taqsimlangan zidlov bir gap ichiga sig'adi: "Mullaning sallasi oq, yuragi – qora" [7, 490-b.] – *Black souls wear white shirts* [13, 327-p.].

Teskari holat – bir qismli o'zbek maqoliga parallel inglizcha muqobil to'g'ri kelishi – kam uchraydi. Masalan, "Qora itning uyati oq itga tegar" [14] maqolidagi bitta hukm *The black dog gets the food; the white dog gets the blame* [12] maqolida ikki qismga ajratilib, rang zidlovi kuchaytirilgan.

Bu natijalar tarjima amaliyoti uchun ikki xulosa beradi. Birinchidan, o'zbek maqoli tayyor inglizcha muqobil bilan berilganda, ko'pincha uning parallel shakli yo'qoladi; matnda maqolning shakli muhim bo'lgan hollarda (badiiy matn, qofiyali nutq) buni hisobga olish kerak. Ikkinchidan, muqobili yo'q parallel o'zbek maqollarini tasviriy tarjima qilganda aynan ikki qismli qurilish saqlanishi lozim, chunki u maqollik shaklining eng barqaror unsuridir; yo'qolgan qofiyani M.Beyker ko'rsatgan kompensatsiya usuli – takror yoki qat'iy parallelizm bilan qoplash mumkin [6]: *He who asks blushes once; he who refuses blushes twice* ("So'ragan bir qizarar, bermagan ikki qizarar").

Xulosa.

1. Rang komponentli maqollarni bir qismli, parallel va nosimmetrik ikki qismli modellarga ajratish ikki tilning struktur farqini aniq ko'rsatadi: o'zbek maqollarida parallel qurilish keng tarqalgan, ingliz tilidagi maqollarda esa bir qismli model ustun; nosimmetrik model ikki tilda bir xil darajada faol.

2. O‘zbek maqollarida rang so‘zi parallelizmga ko‘pincha faqat bir qismda qatnashib, qofiya va tovush qurilishiga tayanch bo‘ladi (*ola – balo*); ingliz tilidagi parallel maqollarda rang so‘zi asosan har ikki qismda kelib, rang zidlovini ifodalaydi.

3. Struktur model o‘zbek maqolining ingliz tilida muqobil topishiga ta’sir qiladi: parallel qurilgan maqollar rangli muqobilni bir qismli maqollarga nisbatan kamroq topadi.

4. Ma’nosi mos juftliklarda ham struktur model ko‘pincha farq qiladi; parallel o‘zbek maqoliga odatda bir qismli inglizcha maqol muqobil bo‘ladi. Shu sababli tayyor muqobil bilan tarjimada maqol shakli yo‘qoladi, tasviriy tarjimada esa ikki qismli qurilishni saqlash va yo‘qolgan qofiyani kompensatsiya qilish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Dundes A. On the Structure of the Proverb // Proverbium. – 1975. – No. 25. – P. 961–973.

2. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988. – 236 с.

3. Norrick N.R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin; New York: Mouton, 1985. – 213 p.

4. Grzybek P. Semiotic and Semantic Aspects of the Proverb // Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies / ed. by H.Hrisztova-Gotthardt, M.Aleksa Varga. – Warsaw; Berlin: De Gruyter Open, 2014.

5. Uralova O.P. Ingliz va o‘zbek tillarida “oila” bosh leksemali maqollar semantikasi va strukturasi: filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Samarqand, 2021.

6. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London; New York: Routledge, 1992. – 304 p.

7. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 512 b.

8. Preston T. A Dictionary of English Proverbs and Proverbial Phrases. – London, 1880.

9. Apperson G.L. English Proverbs and Proverbial Phrases: A Historical Dictionary. – London: J.M. Dent and Sons, 1929. – 721 p.

10. Hislop A. The Proverbs of Scotland. – Edinburgh, 1862. – 366 p.

11. Speake J. (ed.) The Oxford Dictionary of Proverbs. – 6th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 416 p.

12. Stone J.R. The Routledge Book of World Proverbs. – London; New York: Routledge, 2006.

13. De Ley G. International Dictionary of Proverbs. – New York: Hippocrene Books, 1998. – 437 p.

14. Jumaniyozov R. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Fan, 1970.

15. Mengnarova M.T. O‘zbek tilida rang komponentli maqollarning stilistik xususiyatlari // Tamaddun nuri. – 2025. – № 12 (75), 2-qism. – B. 400–402.